

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

УКРАЇНЬСКА
ГЕЛЬСІНСЬКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
**ПОВЕРНЕННЯ ДЕПОРТОВАНИХ
УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ
БАТЬКАМИ:**
чи існують ризики звинувачення
у колабораційній діяльності?

Київ 2023

Аналітичне дослідження на тему: Повернення депортованих українських дітей батьками: чи існують ризики звинувачення у колабораційній діяльності?

- Аксана Філіпішина,** заступниця керівника аналітичного відділу Української Гельсінської спілки з прав людини, Заслужений працівник соціальної сфери
- Наталія Мезенцова,** адвокатка, випускниця освітнього курсу УГСПЛ "Захист прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні"
- Мирослав Лаврінок** загальна редакція

Матеріал підготовлено за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Програми «Права людини в дії», яка впроваджується УГСПЛ. Погляди та інтерпретації, представлені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди USAID, Уряду США.

Відповідальність за вміст публікації несуть виключно автори та УГСПЛ. У світі USAID є однією з провідних установ у сфері розвитку, яка виконує роль каталізатора цих процесів та допомагає досягати позитивних результатів.

Діяльність USAID є проявом доброчинності американського народу, а також підтримує просування країн-отримувачів допомоги до самостійності та стійкості та сприяє забезпеченню національної безпеки та економічного добробуту США. Партнерські стосунки з Україною USAID підтримує з 1992 року; за цей час, загальна вартість допомоги, наданої Україні з боку Агентства, склала понад 3 млрд. доларів США. До поточних стратегічних пріоритетів діяльності USAID в Україні належать зміцнення демократії та механізмів досконалого врядування, сприяння економічному розвитку та енергетичній безпеці, вдосконалення систем охорони здоров'я та пом'якшення наслідків конфлікту у східних регіонах. Для того, щоб отримати додаткову інформацію про діяльність USAID, просимо Вас звертатися до Відділу зв'язків з громадськістю Місії USAID в Україні за тел. (+38 044) 521-57-53. Також пропонуємо завітати на наш вебсайт: <http://www.usaid.gov/ukraine>, або на сторінку у Фейсбук: <https://www.facebook.com/USAIDUkraine>.

До даного дослідження включено інформацію стосовно справ, які супроводжуються Українською Гельсінською спілкою з прав людини в рамках реалізації інших програм, окрім програми «Права людини в дії».

План

Вступ	4
1. Депортація та примусове переміщення українських дітей: кваліфікація з позиції міжнародного права	5
1.1. Захист дітей від наслідків збройних конфліктів за національним законодавством України	5
1.2. Заборона депортації та примусового переміщення цивільного населення згідно з міжнародним гуманітарним правом	5
2. Право на сімейне життя та захист від свавільного втручання в умовах триваючої повномасштабної збройної агресії	8
2.1. Депортація та примусове переміщення як свавільне втручання в сімейне життя	8
2.2. Право на повагу до сімейного життя за національним законодавством України	9
2.3. Право сім'ї не бути розлученою під час збройного конфлікту за міжнародним правом	10
3. Повернення депортованих дітей батьками: чи є ризики бути звинуваченим у колабораційній діяльності?	13
3.1. Зміст колабораційної діяльності	13
3.2. Колабораційна діяльність: міфи та правда	15
4. Погляд на ситуацію очима батьків/законних представників депортованих дітей	21
4.1. Методологія дослідження	21
4.2. Історії депортації та повернення дітей	22
Висновки та рекомендації	26

ВСТУП

Триваюча збройна повномасштабна агресія Російської Федерації проти України шокує цивілізований світ своєю цинічністю та жорстокістю, кількістю скоєних воєнних злочинів. Поведінка держави-агресора супроводжується численними порушеннями міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Депортація та примусове переміщення цивільного населення стали способом знищення української ідентичності, що може бути кваліфіковано як геноцид українського народу.

17 березня 2023 р. Міжнародний кримінальний Суд видав ордер на арешт президента РФ В. Путіна та російської уповноваженої президента РФ з прав дитини М. Львової-Белової через депортацію та примусове переміщення українських дітей як злочину, що містить ознаки геноциду.

Примусове переміщення українських дітей відбувається в межах окупованих територій України або на територію Російської Федерації, носить систематичний та заздалегідь спланований характер. Депортація та примусове переміщення є грубим порушенням міжнародних норм, що перебуває під абсолютною заборобою.

За даними української влади кількість депортованих дітей станом на середину червня 2023 року становить більше 19 500 осіб. Точну кількість депортованих дітей неможливо встановити з огляду на триваючу повномасштабну агресію, ускладнений доступ до тимчасово окупованих територій та ненадання російською стороною достовірної інформації з цього приводу.

Депортація українських дітей є свавільним втручанням у сферу сімейного життя, грубим порушенням права на ідентичність, права на сім'ю та права на возз'єднання з сім'єю тощо.

Повернення депортованих дітей є тривалим та складним процесом, зважаючи на перепони, які створює російська сторона, вимагаючи особистого приїзду батьків та надання величезної кількості документів. Непоодинокі випадки, коли батьки побоюються звертатися до правоохоронних органів України для повернення дітей, бо бояться звинувачень у колабораційній діяльності через їхнє перебування в окупації, або контакти з російською стороною. У деяких ситуаціях батьки вимушені самостійно шукати способи повернення своїх дітей, у тому числі звертатися до своїх друзів чи знайомих з Росії. Батьки, які особисто поїхали за дітьми або контактували з громадянами Російської Федерації, чи вступали у відносини з російськими органами влади, після повернення побоюються, що можуть опинитися в полі зору правоохоронних органів та бути визнаними колаборантами через тривале перебування на території Російської Федерації або в окупації.

Слід розуміти, що депортовані діти та їхні батьки є жертвами російського режиму, який, нехтуючи міжнародними нормами, вчиняє воєнні злочини та злочини проти людяності. Разом з тим, спрощене побутове розуміння колабораційної діяльності призводить до поширення різного роду міфів, наслідками яких можуть бути як безпідставні звинувачення жертв злочинів, так і острах жертв стати об'єктами таких звинувачень.

1. ДЕПОРТАЦІЯ ТА ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ: КВАЛІФІКАЦІЯ З ПОЗИЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

1.1. Захист дітей від наслідків збройних конфліктів за національним законодавством України

Наявність поняття в національному законодавстві.

Українське законодавство не містить визначення понять «депортація» чи «незаконне переміщення».

У той же час у статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» наведено визначення поняття дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів – «дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні».

Відповідно до статті 301 вказаного закону держава взяла на себе зобов'язання щодо захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, Насамперед, йдеться про забезпечення догляду за дітьми та возз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон.

Усі дії держави стосовно захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, здійснюються відповідно до норм міжнародного гуманітарного права (посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>).

Утім, переміщення українських дітей, яке відбувається в межах окупованих територій України або на територію Російської Федерації через повномасштабну агресію РФ проти України, вочевидь, носить систематичний і масовий характер та відбувається з порушенням норм міжнародного гуманітарного права, що не дозволяє державі Україна здійснювати належний їх захист.

1.2. Заборона депортації та примусового переміщення цивільного населення згідно з міжнародним гуманітарним правом

Кваліфікація поняття за міжнародним правом

Відповідно до статті 49 четвертої Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року, забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні.

За правилами Конвенції, окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території. (посилання: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text).

Натомість Російською Федерацією здійснюється, по суті, примусове масове переміщення та депортація українських дітей, які за різних обставин були розлучені з обома батьками, іншими родичами чи законними представниками, без надання можливості повернення на територію постійного проживання чи возз'єднання із членами сім'ї.

Підтвердженням перешкоджання з боку Російської Федерації поверненню українських дітей є доволі низька чисельність дітей, яких вдалося повернути. Так, за даними державного інформаційного порталу розшуку дітей «Діти війни», станом на 01 червня 2023 року із 19505 депортованих дітей повернути вдалося лише 371 дитину (посилання: <https://childrenofwar.gov.ua/>).

Про примусовий характер переміщення дітей в межах окупованих українських територій та депортацію на територію Російської Федерації надходить інформація з різних джерел – насамперед це свідчення тих дітей, яких вдалося повернути. (посилання: <https://www.youtube.com/watch?v=NMAwYQUscFg>, <https://childrenofwar.gov.ua/stories-of-children/>).

Слід наголосити, що примусове чи недобровільне переміщення не обов'язково передбачає застосування фізичної або іншої сили. Суть полягає у відсутності у дитини справжнього вибору у переміщенні. В такому випадку немає значення, чи є переміщення постійним (наприклад, під виглядом евакуації) або тимчасовим за своєю природою (наприклад, під виглядом оздоровлення), і чи отримувалась формальна згода дитини на таке переміщення.

У свою чергу систематичне або грубе порушення Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни в частині діянь проти осіб, що включає незаконну депортацію або переміщення, підпадає під ознаки воєнного злочину, передбаченого статтею 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський Статут) (посилання: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text).

Більше того, депортація або насильницьке переміщення населення, якщо вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено, також підпадають під ознаки злочину проти людяності, передбаченого статтею 7 Римського Статуту.

Визначення поняття «депортація» наведено у підпункті (d) пункту 2 статті 7 Римського Статуту та означає насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом.

До висновків про те, що практика примусового переміщення та/або депортації українських дітей на тимчасово окуповані території та на територію Російської Федерації може становити злочин проти людяності та воєнний злочин відповідно до Римського Статуту також дійшли міжнародні експерти, задіяні в рамках реалізації Московського механізму ОБСЄ (далі – Місія).

Зокрема, Місія встановила, що найпоширенішими підставами для переміщення дітей з території України на тимчасово окуповану територію або територію Російської Федерації є: евакуація з міркувань безпеки; передача з метою усиновлення чи встановлення опіки; тимчасове перебування у так званих таборах відпочинку.

Більшість випадків відправлення дітей з тимчасово окупованих територій до російських оздоровчих таборів спочатку не були примусовим переміщенням або депортацією, але подальше продовження російською окупаційною владою терміну перебування дітей прирівнюється до недобровільного переміщення та розлучення сімей, що ставить дітей у ситуацію, подібну до ситуації примусово переміщених або депортованих дітей.

В ситуаціях, коли окупаційна влада розлучає дітей з батьками з метою фільтрації, вона порушує зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом щодо інтернування дітей разом з їхніми сім'ями. Більш того, розлучення батьків і дітей на фільтраційних пунктах і подальше переміщення дітей інтернованих в інші окуповані райони або на територію держави-окупанта є серйозними випадками недобровільного розлучення сімей. Подальше переміщення таких дітей в інші окуповані райони або на територію держави-окупанта є явним насильницьким переміщенням або депортацією в порушення статті 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. (Посилання: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf>).

2. ПРАВО НА СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ТА ЗАХИСТ ВІД СВАВІЛЬНОГО ВТРУЧАННЯ В УМОВАХ ТРИВАЮЧОЇ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

2.1. Депортація та примусове переміщення як свавільне втручання в сімейне життя

Захист прав дітей, гарантії невтручання в сімейне життя передбачені на рівні національного законодавства, міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Відносини між батьками та дітьми належать до сфери сімейного життя, право на повагу до якого гарантується державою. Це означає, що втручання держави у сферу сімейного життя допускається лише у ситуаціях, якщо цього вимагають найкращі інтереси дитини, підстави втручання повинні бути чітко передбачені законом та таке втручання буде пропорційним поставленій меті.

Держава не лише повинна не допускати свавільного втручання у сферу сімейного життя, але й повинна захищати його від протиправних посягань третіх осіб. В умовах мирного часу гарантії невтручання у сферу сімейного життя покладаються на державу, під юрисдикцією якої перебуває особа. В ході збройного конфлікту частина території України опинилась в окупації, що покладає на державу-окупанта обов'язки не допускати свавільного втручання в сімейне життя українського цивільного населення окупованих територій.

Обсяг прав, які може гарантувати держава у умовах воєнного часу, може суттєво знижуватися в залежності від ситуації. Однак, базові гарантії, що передбачені міжнародним гуманітарним правом, повинні дотримуватися беззаперечно. Крім того, під час міжнародного збройного конфлікту кожна держава, яка є його учасницею, відповідальна за те, щоб базові права у сфері сімейного життя, які передбачені міжнародним правом прав людини, не порушувалися.

Вивезення українських дітей – це свавільне втручання в сферу сімейного життя

Внаслідок окупації Україна втратила ефективний контроль за частинами своїх територій. Російська Федерація як держава-окупант здійснює ефективний контроль над окупованими територіями, що покладає на неї обов'язок дотримуватися гарантій міжнародного права прав людини, поруч із виконанням своїх обов'язків за міжнародним гуманітарним правом як учасниці-конфлікту.

Одне з основних завдань держав-учасниць збройних конфліктів – захистити дітей, як одну із найбільш вразливих до наслідків цих конфліктів категорій цивільного населення. Важливо, що умови збройного конфлікту не можуть виправдовувати свавільне розлучення дітей та батьків. При цьому, право сім'ї не бути розлученою повинно дотримуватися наскільки це можливо.

В умовах збройного конфлікту можуть мати місце випадки, коли батьки та діти розлучаються. До правомірних підстав розлучення дітей та батьків можна віднести необхідність евакуації із зони бойових дій. При цьому встановлюється обов'язок сприяти якнайшвидшому возз'єднанню сімей та не перешкоджати цьому, а також сприяти контактам між членами сім'ї.

Депортація та примусове переміщення українських дітей з тимчасово окупованих територій України, що здійснюється Російською Федерацією під різними приводами, одиничні з яких можуть бути виправдані безпековими факторами, призводить до ситуацій, при яких сім'ї розлучаються. Умови, в яких перебувають депортовані діти, орієнтовані на їх примусову русифікацію із витісненням усього українського. Відомі випадки примусової зміни громадянства українських дітей, поміщення їх в прийомні сім'ї, перешкоджання возз'єднанню з сім'ями тощо.

Частина українських дітей була вивезена у складі організованих груп під приводами «оздоровлення». Найбільша група дітей, яка була одночасно вивезена – це діти з Харківської області в кінці серпня минулого року. Батьків вводили в оману: колаборанти-вчителі ходили по домівках і пропонували оздоровлення, аби дитина відволіклася від війни. Батьки змушені були погодитися через безробіття і відсутність засобів до існування, продуктів харчування, нормальних умов проживання тощо. Після деокупації Україною захоплених територій у вересні 2022 року Росія навідріз відмовилася повертати цих дітей (посилання: <https://www.helsinki.org.ua/articles/potrapyly-vzhe-do-57-rehioniv-rosii-filipishyna-pro-deportatsiiu-ukrainskykh-ditey/>).

Цей приклад, що ілюструє свавільне розлучення батьків та дітей, на жаль, не є винятком. Подібні ситуації мають місце на інших тимчасово окупованих територіях України.

2.2. Право на повагу до сімейного життя за національним законодавством України

Національне законодавство

Сфера сімейного життя охороняється на рівні національного законодавства, що передбачає захист від свавільного втручання з боку держави та від посягань інших осіб. Батьки наділені свободою виховувати своїх дітей, вирішувати важливі питання щодо їхнього життя, при цьому залишаючись відповідальними за їхній добробут.

Діти, як особливо вразлива група в силу вікової та розумової незрілості, потребують підвищеного захисту від держави. В умовах воєнного часу захист дітей набуває особливого значення та є прямим обов'язком держав-учасниць збройного конфлікту.

За нормами міжнародного гуманітарного права, окупація частини території держави не повинна призводити до радикальної зміни системи законодавства та органів влади. Цивільне населення в окупації не повинне зазнавати істотних змін в своєму звичному укладі життя. Росія повністю ігнорує міжнародні норми та намагається незаконно приєднати окуповані території до свого складу та нав'язати свої порядки.

Україною не визнаються будь-які запроваджені окупантами зміни щодо законодавства, створення незаконних органів влади тощо. Тимчасово окуповані території України є частиною України, на які розповсюджується дія українського законодавства, що вимагає їх дотримання громадянами України на окупованих територіях та надає гарантії для громадян, які перебувають в окупації (посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>).

Сімейний кодекс України визначає дитину як особу до досягнення нею повноліття (посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n713>). Дитина має право проживати у своїй сім'ї і вважається, що це відповідає найкращим інтересам дитини.

Депортація та примусове переміщення дітей є свавільним втручанням у сферу сімейного життя, що призводить до роз'єднання сім'ї та супроводжується грубими порушеннями ряду сімейних прав.

Ст. 154 Сімейного кодексу України надає батькам право на самозахист своєї дитини, що може тлумачитися як використання усіх доступних способів для повернення своїх депортованих дітей у рамках правового поля. Відповідно, дії батьків, направлені на повернення своїх депортованих дітей з Росії, включно з перебуванням на її території, вступ у відносини із російською стороною, розглядаються як здійснення захисту прав дітей та не можуть бути самостійною підставою для потенційних звинувачень у колабораційній діяльності.

2.3. Право сім'ї не бути розлученою під час збройного конфлікту за міжнародним правом

Міжнародне право

Норми міжнародного права прав людини закріплюють право на сімейне життя. Для того, щоб передбачити однакове тлумачення змісту цього права та передбачити мінімальний рівень гарантій, обов'язковий для кожної держави, підписуються міжнародні договори, згідно з якими держави підтверджують свої зобов'язання.

Права людини відносяться до сфери міжнародного права прав людини, зобов'язання по гарантуванню яких підтверджуються державами-учасницями відповідних міжнародних договорів. Держава на національному рівні повинна гарантувати певний обсяг прав кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, що не може бути вужчим за встановлений на міжнародному рівні.

В умовах збройного конфлікту міжнародне право прав людини продовжує застосовуватися, але з урахуванням обставин, зумовлених воєнними діями, що можуть призвести до неможливості гарантування повного обсягу прав людини.

Міжнародне гуманітарне право покликано мінімізувати наслідки збройних конфліктів для цивільного населення та покладає на держави обов'язки гарантувати мінімальний рівень прав людини. В умовах збройного конфлікту на території України на додаток до норм міжнародного права прав людини Російська Федерація зобов'язана поважати норми міжнародного гуманітарного права, що стосуються дітей, поважати право на сім'ю, не допускати її свавільного розлучення та сприяти возз'єднанню сімей.

Конвенція ООН про права дитини

Конвенція ООН про права дитини (надалі – Конвенція) визначає дитину як особу до досягнення 18-річного віку, якщо вона не досягне повноліття раніше (посилання: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text).

Ст. 8 Конвенції передбачає, що держави зобов'язуються **поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки**, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання.

Зміст цього права є багатограним та включає ряд складових. Це право може бути охарактеризоване як право дитини на збереження своєї справжньої та невідомої особистості, правової та сімейної ідентичності. Держава повинна утримуватися від дій, які можуть призвести до втрати ідентичності дитини, та сприяти захисту ідентичності. Зі змісту цього права випливає обов'язок держави повернути дитину до своєї сім'ї, у якій її ідентичність формується та зберігається. Ідентичність дитини напряму пов'язана із сім'єю, у якій дитина виховується. Дитина має право на сімейне оточення, що включає не лише право бути з батьками, але і перебувати у більш широкому колі сімейних зв'язків, що включає різних родичів (брати, сестри, бабусі, дідусі тощо), які беруть участь у вихованні дитини та мають відношення до добробуту дитини.

Депортація та примусове переміщення українських дітей характеризується свавільним втручанням у гарантовані права, оскільки має спрямованість на знищення ідентичності українських дітей та розірвання сімейних зв'язків.

Ч. 1 ст. 9 Конвенції передбачає, що держави-учасниці забезпечують те, щоб **дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню**, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням визначають відповідно до застосованого закону і процедур, що таке розлучення необхідне в найкращих інтересах дитини.

Українські діти, які були вивезені до «оздоровчих» таборів та які не поверталися через перешкоди зі сторони Росії, були розлучені з батьками всупереч їх бажанню, що є свавільним втручанням.

Ч. 1 ст. 16 Конвенції передбачає, що **дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя**, недоторканість житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.

Українські діти, які були вивезені з тимчасово окупованих територій України, та їхні батьки стали жертвами свавільного втручання в їхнє сімейне життя з боку Росії.

Конвенція про захист цивільного населення під час війни

Конвенція про захист цивільного населення під час війни (надалі ЖК IV) покладає на держави-учасниці збройного конфлікту, у тому числі під час окупації, обов'язки дотримуватися передбачених нею гарантій, гуманного ставлення до населення окупованих територій, включно з повагою права на сім'ю (посилання: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text).

Ст. 24 ЖК IV визначає, що сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити за будь-яких обставин догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями.

У ситуації з вивезенням українських дітей російська сторона штучно створює розлучення дітей зі своїми сім'ями, піддає їх примусовій русифікації, милітаризованому вихованню тощо, істотно ускладнюючи їх возз'єднання та отримання інформації про місце перебування дітей. Тому поміщення дітей до прийомних сімей, зміна їхнього імені та місця проживання слід сприймати не як дотримання Росією вимог ст. 24 ЖК IV, а навпаки – як грубе порушення міжнародного гуманітарного права.

Положення ст. 25 ЖК IV передбачають гарантії для отримання відомостей сімейного характеру та інформації про членів своєї сім'ї, що російською стороною у багатьох випадках не виконується.

Положення ст. 26 ЖК IV передбачають, що кожна сторона конфлікту повинна полегшувати пошуки, які здійснюють члени розлучених війною сімей з метою встановлення контакту та, наскільки це можливо, об'єднання.

Російська сторона у низці випадків унеможлиблює чи істотно ускладнює комунікацію батьків та їхніх дітей, що не може бути виправдано умовами конфлікту. В процесі розшуку своїх дітей батьки часто стикаються із перепонами, які подекуди спричинені приховуванням російською стороною інформації. Такі фактори змушують батьків шукати альтернативні способи повернення своїх дітей, що пояснюється виключно грубим ігноруванням російською стороною норм міжнародного права.

Депортація або примусове індивідуальне чи масове переселення з окупованих територій перебувають під заборонаю згідно ст. 49 ЖК IV. Єдиний виняток, дозволений згідно з міжнародним гуманітарним правом, полягає в загальній або частковій евакуації з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. При цьому евакуація повинна проводитися в межах окупованої території, наскільки це можливо з урахуванням безпекових факторів. Після припинення бойових дій евакуйовані особи повинні бути повернуті додому. Ст. 49 ЖК IV наголошує на тому, що евакуація або переміщення осіб мають здійснюватися таким чином, щоб члени однієї сім'ї не були розлучені.

Ст. 74 Додаткового протоколу I до ЖК IV передбачає обов'язок держав сприяти возз'єднанню сімей, розлучених внаслідок збройного конфлікту (посилання: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#o562).

Права, передбачені міжнародними нормами, повинні забезпечуватися та поважатися державою, особливо тією, під юрисдикцією якої перебуває дитина, та усіма державами-учасницями збройного конфлікту. Українські діти, які були депортовані з тимчасово окупованих територій України, перебувають під юрисдикцією Російської Федерації, яка відповідальна за усі порушення їхніх прав.

3. ПОВЕРНЕННЯ ДЕПОРТОВАНИХ ДІТЕЙ БАТЬКАМИ: ЧИ Є РИЗИКИ БУТИ ЗВИНУВАЧЕНИМИ У КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ?

3.1. Зміст колабораційної діяльності

Тимчасово окуповані території визнаються частиною України, незалежно від тривалості їх окупації та дій Російської Федерації на таких територіях. Згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» тимчасово окупована Російською Федерацією територія України являє собою невід'ємну частину території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>).

Це означає, що громадяни України, перебуваючи на окупованих територіях України, повинні дотримуватися законодавства України та не вчиняти дій, які можуть бути кваліфіковані як кримінальні правопорушення, оскільки за такі діяння можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Важливо розуміти, що кримінальна відповідальність настає виключно за діяння, визначені Кримінальним кодексом України як кримінальні правопорушення, при цьому перелік таких правопорушень є вичерпним.

Життя в окупації за жодних умов не вважається злочином.

Норми міжнародного гуманітарного права визначають ряд обов'язкових вимог, які повинні дотримуватися державою-окупантом, у тому числі щоб мінімізувати наслідки окупації для цивільного населення та забезпечити гуманне ставлення. Натомість, поведінка російської сторони на окупованих територіях супроводжується грубими порушеннями міжнародного гуманітарного права, що значно погіршує і без того складні умови окупації для громадян України.

Перебування в окупації неможливе без періодичних контактів із окупаційною владою, а інколи громадяни України вимушені безпосередньо звертатися до окупаційної влади для захисту своїх прав чи прав дітей, оскільки інші варіанти відсутні.

Повернення дітей з «оздоровчих» таборів стало справжнім випробуванням для батьків через штучно створені російською стороною перепони для возз'єднання сім'ї – особисто приїхати на територію Росії та привезти безліч документів. При цьому супутніми труднощами є необхідність проходження фільтраційних процедур, тривале перебування на території держави-окупанта, вступ у відносини із російською владою.

Після повномасштабного вторгнення контакти українських громадян із російською владою, російськими громадянами та в'їзд на територію РФ наражаються на суспільний осуд. І навіть якщо такі контакти вимушені та зумовлені гуманітарною метою, громадяни України можуть мати побоювання бути затавровані як колаборанти. Такі міфи та страхи зумовлені нерозумінням того, що являє собою колабораційна діяльність як кримінальне правопорушення. Побутові уявлення та чутки призводять до поширення міфів, які не відповідають дійсності.

Колабораційна діяльність була віднесена до кримінальних правопорушень внаслідок внесення змін до Кримінального кодексу України 15 березня 2022 року. Саме з цієї дати дії, які підпадають під ознаки колабораційної діяльності, є підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Колабораційна діяльність визначена у ст. 111-1 Кримінального кодексу України (посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>) та передбачає кримінальну відповідальність за наступні діяння, перелік яких є вичерпним:

- **ч. 1 ст. 111-1 КК України:** публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;
- **ч. 2 ст. 111-1 КК України:** добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;
- **ч. 3 ст. 111-1 КК України:** здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти;
- **ч. 4 ст. 111-1 КК України:** передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора;
- **ч. 5 ст. 111-1 КК України:** добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;
- **ч. 6 ст. 111-1 КК України:** організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах;

- **ч. 7 ст. 111-1 КК України:** добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

Визнати особу винною у вчиненні колабораційної діяльності може лише суд на підставі обвинувального вироку. До набрання вирокон законної сили діє презумпція невинуватості.

Колабораційна діяльність як кримінальне правопорушення характеризується такою формою співпраці із окупаційною владою, що містить ознаки державної зради та надає державі-окупанту переваги у різних сферах. Для колабораційної діяльності характерна спеціальна мета, що у переважній більшості випадків характеризується ідеологічними та/або корисливими мотивами.

3.2. Колабораційна діяльність: міфи та правда

Життя в окупації або перебування на території Російської Федерації не вважається колабораційною діяльністю

Окупація частини територій України є наслідком акту агресії Російської Федерації проти України. Неможливість виїхати з окупованої території може пояснюватися різними причинами – безпекові фактори, наявність нетранспортабельних родичів, відсутність фінансової можливості тощо. Навіть, вільний вибір залишитися та продовжити жити в окупації не порушує українського законодавства. Питання виникає лише, якщо громадянин України, який залишився в окупації, вирішує свідомо та добровільно допомагати окупантам та співпрацювати з ними на шкоду Україні.

Національне законодавство не містить прямої заборони вступати у відносини із окупаційною владою, за винятком прямо заборонених ст. 111-1 КК України форм співпраці. Колабораційна діяльність охоплює дії громадян України, які завдають шкоди національним інтересам України та прямо визначені відповідною частиною ст. 111-1 Кримінального кодексу України, при цьому такі дії повинні бути скоєні з наявністю вини.

Колаборантом може бути лише громадянин України

Законодавець визначає суб'єктом кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність виключно громадян України, яким виповнилося 16 років. При цьому незаконне набуття російського громадянства протягом перебування в окупації не є перешкодою для притягнення до кримінальної відповідальності, зважаючи на невизнання Україною такої процедури та її наслідків. Разом з тим, отримання російського паспорта не утворює окремого складу колабораційної діяльності. У ряді випадків люди вимушено отримують російські паспорти, оскільки зазнають постійного тиску з боку окупаційної влади.

Фізичний та/або психічний примус виключають кримінальну відповідальність

Наявність фізичного та/або психічного примусу є обставинами, які виключають кримінальну відповідальність. В окупації українське населення зазнає утисків та залякування, а іноді і прямих фізичних погроз з боку окупаційної влади, примушування вчиняти дії, які вигідні окупантам. На окупованих територіях проукраїнські громадяни зазнають переслідувань, російська пропаганда працює без зупину, залякуючи українське населення тим, що кожного з них українська влада визнає колаборантом.

Українських громадян іноді під загрозою смерті або смерті когось з близького оточення змушують співпрацювати з окупантами. Якщо дії, які підпадають під ознаки колабораційної діяльності, були вчинені за таких обставин, це має виключати кримінальну відповідальність.

Колабораційна діяльність передбачає відповідальність, якщо особа без примусу, добровільно, з ідеологічних міркувань або з корисливих мотивів пішла на співпрацю з окупантами та вчинила дії, які передбачені ст. 111-1 КК України.

Поширеними на окупованих територіях чи навіть у самій Росії є системи фільтраційних таборів, де громадяни України вимушені проходити перевірки та подеколи публічно заявляти про підтримку держави-агресора, оскільки цього вимагає російська сторона. За свідченнями осіб, які пройшли таку фільтрацію, громадян України питають про їхнє ставлення до «спеціальної воєнної операції», інколи записуючи потрібні російській стороні відповіді на відео. Цілком очевидно, що в умовах фільтраційного табору, наявності реальної загрози для свого життя та життя своїх близьких, психологічного тиску та відсутності реального захисту, громадяни України можуть давати бажані для держави-агресора відповіді. При цьому вимушена підтримка збройної агресії не робить таких осіб колаборантами з причин застосування до них фізичного та психологічного примусу.

Формально, такі висловлювання можуть бути кваліфіковані за ч. 1 ст. 111-1 КК України. Однак обставини, в яких такі дії були вчинені, свідчать про наявність фізичного та психічного примусу. Батьки депортованих дітей повідомляють про факти, що на фільтраційних пунктах їх змушують висловлюватися на підтримку російського режиму, інакше їх просто затримують і повернути свою дитину буде надзвичайно складно.

Відповідальність виключно за наявності підстав

Підставою кримінальної відповідальності є вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Склад кримінального правопорушення повинен включати наявність об'єкта посягання, об'єктивної сторони як зовнішніх ознак вчинюваного правопорушення, суб'єкта – осудну особу, що досягла відповідного віку, суб'єктивної сторони, що включає вину та мотив. Відсутність хоча б одного елементу унеможливорює притягнення до кримінальної відповідальності.

Виїзд на територію Російської Федерації з метою повернення дитини, перебування там певний час та спілкування із російською стороною не утворюють складу колабораційної діяльності.

Звинувачення у колабораційній діяльності можуть бути пред'явлені виключно за наявності об'єктивних підстав вважати, що особа вчинила дії, які передбачені ст. 111-1 КК України та містять усі чотири елементи кримінального правопорушення.

Історія чоловіка з окупованої Херсонщини ілюструє, на чому можуть ґрунтуватися потенційні звинувачення у колабораційній діяльності. За повідомленнями з преси, чоловік перебував на окупованій території Херсонщини та влаштувався на роботу до окупаційної адміністрації, де йому надали путівку до Анапи для його сина. Напередодні звільнення території українською стороною йому зателефонували та сказали, щоб він особисто приїхав та забрав свого сина. Чоловік виїхав на територію Росії, але повертатися боїться через страх бути звинуваченим у колабораційній діяльності (посилання: <https://www.dw.com/uk/ak-rosia-vivozit-ditej-iz-okupovanih-teritorij-ukraini/a-64221983>). Проаналізувавши цю ситуацію, стає зрозуміло, що переживання чоловіка не мають нічого спільного з фактом виїзду на територію Росії за сином. Його об'єктивні страхи зумовлені виключно тим, що він працював в окупаційній адміністрації, що може утворювати склад кримінального правопорушення.

Висновок: виїзд на територію Російської Федерації та перебування там протягом необхідної кількості часу, зумовлено необхідністю повернення дитини, що є гуманітарною метою. Вступ у відносини з російською стороною для захисту своєї дитини та возз'єднання із нею не може бути кваліфіковано як колабораційна діяльність.

Дозвіл на виїзд дитини до «оздоровчого» табору не робить людину колаборантом

Вивезення дітей до «оздоровчих» таборів в основному відбувалося за згоди батьків, але це не свідчить про те, що наявність первинної згоди звільняє російську сторону від відповідальності та дає підстави вважати батьків колаборантами.

Первинно, такий виїзд дітей не мав ознак примусового переміщення чи депортації, але умови перебування у таких таборах, що супроводжуються знищенням української ідентичності дітей, та залишення дітей на російській території із створенням перепон для їх повернення батьками, дозволили кваліфікувати це вивезення як депортацію та примусове переміщення.

Наприклад, у звіті ОБСЄ наведена інформація про те, що близько 200 дітей, які поїхали до Краснодарського краю, після закінчення літніх канікул залишилися там та були зараховані до місцевих шкіл (посилання: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf>)

Згода батьків була надана за обставин, у яких вони не могли передбачити наслідків. Сім'ї вже певний час прожили в умовах воєнних дій та зазнали психологічної травми, тому здатність проаналізувати ситуацію, об'єктивно оцінювати обставини та висловити свою дійсну згоду ставиться під сумнів. Батьки могли відчувати побоювання, що відмова відправити дітей на відпочинок може бути сприйнята окупаційною владою негативно та спричинити небажані наслідки для їхньої сім'ї.

Наявні свідчення, коли окупаційна влада на відмови батьків натякала їм на те, що такі дії є недбалим ставленням до дитини та можуть зумовити необхідність детального перегляду їх ставлення до батьківських обов'язків. Батьки боялися, що їх можуть позбавити батьківських прав та забрати дитину (посилання: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf>).

Крім того, первинно надана згода завжди може бути відкликана, тому що право на возз'єднання сім'ї не може бути свавільно обмежено.

Передбачається, що не охоплюються випадками примусового переміщення чи депортації ситуації, коли цивільним населенням надається згода на переміщення. Однак це не означає, що така згода не може бути відкликана. Переміщення не можна назвати добровільним, якщо згода надається через побоювання, переслідування чи дискримінації. Депортація завжди здійснюється примусово. Примусовість має місце і тоді, коли особа, надавши згоду раніше, відмовилася від неї. Примусовість не означає лише аспект застосування фізичної сили, а може передбачати психологічний тиск на особу. В ряді випадків батьки надавали згоду на вивезення своїх дітей до території Російської Федерації, керуючись мотивами їхнього відпочинку чи оздоровлення, а в інших випадках – через побоювання негативних наслідків такої відмови. Наявність первинної згоди не означає, що Росія має законні права не повертати таких дітей.

Вплив російського перевиховання на українських дітей

Депортовані діти, які перебували на території Росії або у межах окупованих територій України, тривалий час зазнавали руйнівного впливу російської пропаганди. Дітей залякували тим, що вони ніколи не побачать своїх батьків, що їх батьки або загинули, або відмовились від них і в цьому винна українська сторона. Це могло відобразитися на змінах у світосприйнятті та уявленні про поточну ситуацію, з огляду на вік дітей та їх емоційну незрілість, а також примусову асиміляцію в російське суспільство, особливо при поміщенні дітей до прийомних сімей.

Частина дітей, яким вдалося повернутися, стверджують про примусове перевиховання та навіть військову підготовку. Такі дії російської сторони є порушенням прав дитини, закріплених на міжнародному рівні.

Якщо після повернення діти починають висловлювати російські наративи та висловлюватися на підтримку Росії, то це не завжди свідчить про їхнє свідоме та умисне рішення, зважаючи на умови, в яких вони перебували, насадження їм російських ідей та застосування до них психологічного примусу. Діти, які тривалий час перебувають на території Росії, зазнають впливу, що має на меті їх максимально натуралізувати та асимілювати, а неможливість контактів з батьками інтенсифікує такий вплив.

У групі ризику діти, яким вже виповнилося 16 років та які вже є суб'єктом злочину. На етапі повернення таких дітей українська сторона повинна усвідомлювати, що тривалий час українські діти зазнавали руйнівного психологічного впливу. Навіть за певних проявів наслідків перевиховання повинні бути створені умови для відновлення психологічного стану дітей та їх реабілітації.

Наслідки мілітаризованого виховання депортованих дітей

Міжнародне гуманітарне право забороняє окупаційній державі примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах. Виняток становить залучення до примусових робіт лише осіб, яким виповнилося 18 років, і лише до такої роботи, яка є необхідною для забезпечення потреб окупаційної армії або для належного забезпечення населення окупованої країни комунальними послугами, продуктами харчування, житлом, одягом, транспортом та медичними послугами.

Насправді Російська Федерація переслідує мету повністю викоренити українську ідентичність та виховати бездумних російських патріотів, для чого застосовується патріотичне виховання та формування хибної думки про необхідність захисту Росії. Поширені випадки, коли українських підлітків залучають до російської «Юнармії», де здійснюється їх воєнна підготовка, або відправляють до патріотичних таборів на перевиховання. Не виключено, що українські підлітки можуть бути залученими до воєнізованих формувань для участі у бойових діях проти України, хоча наразі такої інформації не фіксується.

Ч. 7 ст. 111-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за добровільну участь громадян України у таких формуваннях. Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16 років, що створює потенційні ризики для українських дітей, які досягли 16 років, бути звинуваченими у колабораційній діяльності.

Ключовим фактором для притягнення до відповідальності за ч. 7 ст. 111-1 КК України є добровільність, а також відсутність фізичного та психічного примусу. Українські підлітки, які перебувають у «патріотичних таборах», є жертвами обставин та зазнають систематичного психологічного та фізичного тиску, тому при поверненні в Україну потребують допомоги та реабілітації.

Підвищений інтерес правоохоронних органів та органів Служби Безпеки України

З початку повномасштабного вторгнення державний кордон з Росією фактично закритий. Однак поїздки громадян України в Росію та назад продовжуються з різних причин. У низці випадків проїзд через російську територію – єдиний доступний шлях для евакуації із зони бойових дій чи окупованих територій, а у ситуаціях із депортацією дітей – часто єдиний можливий спосіб повернути дитину додому. Потрібно розрізняти ситуації, коли виїзд на території Росії здійснюється з гуманітарною метою і зумовлений об'єктивною необхідністю, від ситуацій, коли громадяни України, які перебували на території Росії, підтримують державу-агресора із паралельним вчиненням дій, що падають під склад колабораційної діяльності.

Громадяни України, які повертаються з Росії, автоматично потрапляють в поле зору правоохоронних органів України. За повідомленнями громадян України, їх опитують не лише працівники ДПСУ, але і співробітники Служби безпеки України та Національної поліції. Метою такого опитування є встановлення фактів причетності громадян України до колабораційної діяльності (посилання: <https://www.dw.com/uk/slah-z-okupacii-ak-ukrainci-peretinaut-kordon-miz-rf-i-ukrainou/a-64947221>).

Зважаючи на поширеність диверсійних груп та потенційні загрози воєнного часу, таку діяльність правоохоронних органів та органів Служби безпеки України можна пояснити необхідністю убезпечення від ризиків національних інтересів України. Крім того, з метою протидії потенційним ризикам для України обсяг повноважень правоохоронних органів розширився після запровадження воєнного стану. Такі опитування не потрібно сприймати як пряме звинувачення у колабораційній діяльності, а розуміти, що в умовах триваючої збройної агресії це – об'єктивно необхідні дії.

Окремо можна виділити ситуації, коли громадяни України після повернення з Росії з визволеними дітьми запрошуються до правоохоронних органів та органів Служби безпеки України. Важливо пам'ятати, що Російська Федерація вчиняє воєнні злочини та злочини проти людяності, тому притягнення до відповідальності усіх винуватців потребує збору свідчень жертв її злочинів та належного документування усіх обставин. Україна у співпраці із світовою демократичною спільнотою робить усі можливі заходи для притягнення до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності та злочини геноциду вищого керівництва держави-агресора та усіх інших воєнних злочинців.

Для отримання необхідної інформації, фіксації злочинів, збирання доказів, проведення ефективного розслідування разом з міжнародними органами важливе значення мають показання батьків депортованих дітей та, у деяких випадках, безпосередні свідчення самих дітей, яких вдалося повернути в Україну. Відповідно, звернення до таких батьків представників Служби безпеки України або органів Національної поліції має на меті не виявлення в їх діях ознак колабораційної діяльності, а фіксацію злочинів російської сторони.

Парламентська Асамблея Ради Європи у своїй резолюції наголосила на тому, що «українська влада повинна гарантувати громадянам України, які примусово були переміщені на територію РФ, включаючи чоловіків у віці від 18 до 60 років, що вони не зазнають жодних правових наслідків такого переміщення після повернення в Україну» (посилання: <https://pace.coe.int/en/files/31727>).

Українці, які повернулися з Росії та перебували там з примусових підстав або вимушено туди поїхали за своїми дітьми, є жертвами російського режиму, а не колаборантами.

Не потрібно боятися правоохоронної системи України, оскільки її мета не полягає у звинуваченні населення окупованих територій у колабораційній діяльності. Українська сторона докладатиме максимальних зусиль для допомоги окупованому населенню та його захисту, наскільки це можливо в умовах збройного конфлікту.

4. ПОГЛЯД НА СИТУАЦІЮ ОЧИМА БАТЬКІВ/ ЗАКОННИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ДІТЕЙ

4.1. Методологія дослідження

Питання депортації та переміщення дітей через агресію РФ проти України має широкий суспільний резонанс, часто висвітлюється в засобах масової інформації, є предметом досліджень правозахисних організацій та кримінального розслідування національних та міжнародних правоохоронних органів.

Задля об'єктивного висвітлення ситуації, пов'язаної із переміщенням дітей до «оздоровчих» таборів в рамках підготовки цього звіту проведено опитування 10 батьків та інших законних представників дітей, яких вдалося повернути з території Російської Федерації або тимчасово окупованих територій України, а також представників неурядових організацій, за сприяння яких здійснюється повернення дітей.

Опитування проводилося з метою одержання правдивої інформації із першоджерел про ситуацію, пов'язану із примусовим переміщенням та/або депортацією, та підтвердження чи спростування гіпотези про наявність зв'язку між депортацією дітей та колабораціонізмом батьків/законних представників дитини.

Під час опитування були задані питання про:

- **обставини** переміщення дитини на «оздоровлення»;
- **надання/ненадання** згоди на переміщення дитини;
- **поінформованість** про місце переміщення дитини;
- **передбачуваність** обставин неповернення дитини;
- **можливість спілкування** з дитиною під час перебування на «оздоровленні»;
- **органи**, до яких зверталися з метою повернення дитини, і про надавачів допомоги;
- **умови**, які виставлялися окупаційною владою чи представниками органів влади РФ для передачі дитини батькам;
- **наявність проблем** з оформленням документів для подорожі та фінансуванням;
- **наявність** погроз з боку представників органів влади України та переслідування з боку правоохоронних органів через перебування дитини на «оздоровленні»;
- **побоювання** переслідування та обвинувачення в колабораційній діяльності через ситуацію перебування дитини «на оздоровленні» та інші.

Опитування проводилось із додержанням принципу нерозголошення персональних даних про особу.

4.2. Історії депортації та повернення дітей

Із опитаних 2 особи є опікунами дітей (керівник закладу та бабуся), 1 особа – призначена органом опіки та піклування як довірена особа для супроводу дитини (повнолітня сестра дитини, позбавленої батьківського піклування), інші – батьки дітей із Харківської та Херсонської областей. Всього одержано інформацію про обставини переміщення 12 дітей.

З'ясовано, що переміщення відбувалося як на територію Російської Федерації (м. Кропоткін, Геленджик Краснодарського краю; Анапа, Єйськ, Вороніж, Белгород), так і на тимчасово окуповану територію АР Крим (м. Євпаторія).

Щодо згоди на переміщення

У переважній більшості випадків (8 із 10) батьки надавали свою згоду на переміщення дітей «на оздоровлення». Утім, обставини надання згоди були доволі різними: хтось із батьків свідомо йшов на цей крок заради порятунку дитини (Харківська область), а когось поставили перед фактом необхідності вивезення дитини (Херсонська область).

Наприклад, мати хлопчика Богдана, 11 років із м. Балаклея Харківської області повідомила про те, що з червня 2022 року по всьому місту в публічних місцях окупаційною владою були розміщені оголошення про можливість оздоровлення дітей. Починаючи з серпня місто сильно обстрілювалося, почастишали «прильоти». Задля убезпечення дитини вона сама пішла в місцеву адміністрацію, щоб дізнатися як можна відправити сина на оздоровлення і подала заяву. 27 серпня 2022 року її дитина у групі інших дітей виїхала до м. Анапи. Згодом хлопчик був переміщений до Єйська, а потім до Вороніжа Російської Федерації.

Жінка повідомила, що під час деокупації Харківської області сподівалася на те, що дітей організовано довезуть до кордону з Україною і передадуть батькам. Проте повернути Богдана вдалося лише у березні 2023 року завдяки волонтерам та неурядовій організації. Весь цей час мати підтримувала зв'язок із дитиною за допомогою Viber.

Самостійно забрати дитину жінка не могла. Витративши на поїздку 600 дол. США, вона була зупинена на російському кордоні через заборону в'їзду на підставі раніше ухваленого рішення про її депортацію із РФ.

Звернення до органів влади РФ (ДСНС, представництво Уповноваженого РФ з прав людини тощо) не дали позитивного результату щодо особистого повернення дитини. Лише завдяки волонтерам дитину було повернуто на підставі нотаріально посвідченої довіреності.

По допомогу у поверненні дитини до українських органів жінка не зверталася, оскільки одразу після деокупації міста почала отримувати прямі погрози щодо позбавлення її батьківських прав від представників місцевої влади.

Жінка також повідомила про страх бути обвинуваченою у колабораційній діяльності через чутки, що батьків будуть притягати до відповідальності за відправку дітей на оздоровлення до РФ.

Натомість батьки дітей із Херсонської області повідомили про те, що відправлення дітей на оздоровлення до окупованого Криму більше носило примусовий, ніж добровільний характер.

Переміщення дітей відбувалося 6-7 жовтня 2022 року. Усі батьки наголошували на тому, що по суті вони не мали вибору у прийнятті рішення.

За декілька днів до відправлення батькам телефонували або відправляли SMS-повідомлення зі школи класні керівники або директори закладів та доводили до відома про припинення з 6 жовтня 2022 року на окупованій частині Херсонської області навчального процесу та необхідності відправки дітей на оздоровлення.

Батькам пропонувалось у визначений час привести дитину з речами та **з оригіналом свідоцтва про народження** до школи. Перед самою відправкою дітей, батькам надавали для підпису завчасно заготовлену та роздруковану згоду на переміщення дитини.

Для батьків ситуація була представлена таким чином, що двотижневе оздоровлення дітей є обов'язковим, а їхня згода носить формальний характер.

Щодо побоювання неповернення дитини

Загалом ніхто із опитаних батьків (окрім однієї мами з міста Берислава Херсонської області) не передбачав ситуації можливого неповернення дітей.

Мати 15-річного Віталія зазначила, що її насторожила саме наполеглива вимога відправляти дітей з оригіналами документів. Вона відмовилася це зробити і передала лише фотокопію документа. Із усіх опитаних цей хлопчик зазнав найбільше утисків, психологічного та фізичного насильства через свою проукраїнську позицію під час перебування у таборі відпочинку в м. Євпаторія, що в окупованому Криму.

Своє погодження на переміщення дітей батьки пояснили відносно коротким строком «оздоровлення» - два тижні, а також тим, що супровід дітей здійснювався переважно класними керівниками та іншими вчителями, з якими вони та діти були знайомі.

Щодо можливості підтримувати зв'язок з дитиною

В переважній більшості випадків (8 із 10) батьки повідомили про те, що мали змогу підтримувати зв'язок з дитиною.

Двоє дітей не спілкувалися з рідними. Йдеться про Артема, 17 років – вихованця Олешківського будинку-інтернату, переміщеного 20 жовтня 2022 року до АР Крим, а згодом до Краснодарського краю РФ і потім до Херсонської області. Через стан здоров'я дитина не мала телефону. Інформацію про переміщення Артема бабуся отримала через SMS від невідомої особи. Також Сергія, 11 років, дитину, позбавлену батьківського піклування із м. Харкова, прийомна мати не забезпечила телефоном.

Деякі батьки повідомили про нестабільність зв'язку із дітьми та залежність його від поведінки дітей. За погану поведінку, в т.ч. відмову співати гімн країни-агресорки, у дітей відбирали телефони та позбавляли зв'язку на 2-3 дні.

Про таку практику зазначили батьки дітей з м. Херсона, яких було переміщено до табору «Лучистий», що знаходиться в м. Євпаторії АР Крим.

Щодо органів влади, до яких зверталися батьки з метою повернення дитини, та надавачів допомоги у поверненні дитини

Після спливу терміну «оздоровлення» батьки переважно виходили на зв'язок із керівниками оздоровчих таборів. Також телефонували до керівників шкіл, які відправляли дітей. Лише 4 батьків повідомили про те, що зверталися до українських правоохоронних органів. Деякі батьки через соцмережі чи від знайомих дізнавалися про неурядові організації або волонтерів, які допомагають у поверненні дітей з РФ.

У трьох випадках діти самі відшукали організації, що сприяють поверненню дітей в Україну, і надали їх контакти батькам.

Наприклад, мати трьох дітей 14, 11 та 10 років з Херсонської області повідомила про те, що заяву до поліції не писала, оскільки на прийомі у відділку почула про те, що вона начебто продала своїх дітей і більше їх не побачить. Також лунали погрози про відібрання дітей і від соціальних служб. Через побоювання бути покараною, жінка вирішила не звертатися до українських органів влади вищого рівня. Її старший син, перебуваючи в АР Крим, почув про організацію, що допомагає у поверненні дітей, та повідомив батькам контакти.

Натомість батьки заявляли про те, що з боку України допомоги у поверненні дитини вони практично не отримували, за винятком деяких випадків сприяння в оформленні документів для виїзду за кордон. За твердженнями більшості, кожен випадок контакту з органами влади (як місцевого, так і центрального рівнів) супроводжувався докорами з боку останніх про те, що батьки самі винні у ситуації навколо дітей, і дітей у них слід би було відібрати. Проте батьки потребували допомоги у розробці логістики подорожі, фінансової підтримки, оформленні документів у відповідності до вимог російської сторони тощо.

Представники неурядових організацій здебільшого наголошували на відсутності на державному рівні координації зусиль у вирішенні питань повернення дітей та відсутності єдиного механізму розв'язання проблеми депортації дітей до Російської Федерації чи в межах окупованих територій.

Щодо фактичного переслідування з боку правоохоронних органів та підозру у колабораційній діяльності

Після повернення дітей жоден із опитаних батьків, інших законних представників дитини не був підданий переслідуванню через ситуацію з переміщенням дитини.

Попри попередні побоювання і чутки, ні до кого з опитаних з боку правоохоронних органів не виникло питань, пов'язаних із колабораціонізмом.

Щодо впливу ситуації на стан дитини

Головним наслідком виїзду на так зване «оздоровлення» для кожної дитини став стрес через страх неповернення і розлуки з рідними.

Утім, на пряме запитання: «Чи зазнала Ваша дитина стресу?», батьки переважно відповідали негативно, а потім визнавали проблему, говорили про зміну поведінки дитини, пригніченість її стану і таке інше.

Наприклад, Ксенія з м. Харкова, яка самотужки повертала з РФ свого 11-річного брата, повідомила, що брат до переміщення був дуже відкритий, життєрадісний, дружєлюбний. Мав тісний емоційний контакт із сестрою. Любив спілкуватися з людьми і мав багато друзів. Після повернення став дуже замкнутим, уникає спілкування, перестав довіряти людям. В Росії він перебував 9 місяців у містах Геленджик, Єйськ, Абінськ.

Наталія з м. Херсона повідомила, що її син перебував з 19 жовтня на оздоровленні в м. Анапі РФ. Щодо наслідків для дитини спочатку заперечувала психологічну травму, оскільки вважає сина врівноваженим і спокійним, а потім розповіла, що син дуже сумував за домом і пережив страх через можливе неповернення.

Бабуся 17-річного Артема, вихованця Олешківського будинку-інтернату, переміщеного спочатку до АР Крим, а згодом до Краснодарського краю РФ, повідомила про значне погіршення стану здоров'я у дитини. Перші місяці після повернення дитина відмовлялася від їжі, часто кричала.

Також представники неурядових організації (СОС Дитячі містечка та Save Ukraine), що надають підтримку сім'ям у поверненні дітей, розміщенні та подальшій адаптації, наголошували на тому, що усі діти потребують психологічного скринінгу та реабілітації.

За їх твердженнями, ситуація ускладнена тим, що батьки до кінця не усвідомлюють реального стану дитини, відмовляються від допомоги. Згодом, через 2-3 місяці, батьки повторно звертаються до організацій з проханням надати психолога для супроводу дитини.

Слід наголосити, що діти також самі шукали шляхи повернення додому адже боялися залишитися в Російській Федерації або в окупованому Криму назавжди та бути влаштованими під опіку в російські сім'ї.

Разом з дітьми усі без винятку опитані дорослі наголошували на особисто пережитому стресі через ситуацію із дітьми. Їм було страшно, що дитину не повернуть або їх заарештують під час подорожі через територію РФ.

Деякі з них скаржилися на випадки булінгу з боку сусідів або дітей та у зв'язку з цим вимушене переміщення до інших населених пунктів України.

Шлях додому для усіх дітей виявився довгим – понад 6 місяців замість обіцяних окупаційною владою двох тижнів.

Таким чином можна зробити узагальнюючий висновок про те, що, навіть за відсутності фактичного переслідування батьків через надання ними згоди на переміщення дітей для оздоровлення до Російської Федерації або окупованого Криму, і діти, і батьки пережили серйозну стресову ситуацію через страх можливого неповернення дитини або покарання дорослих за своє рішення відправити дитину на оздоровлення.

ВИСНОВКИ

За даними української влади, кількість депортованих дітей станом на середину червня 2023 року становить більше 19 500 осіб. Реальна кількість депортованих Російською Федерацією дітей може в рази перевищувати офіційні дані.

Переміщення українських дітей відбувається в багатьох випадках під приводом вивезення на відпочинок чи оздоровлення в межах окупованих територій України або на територію Російської Федерації, носить систематичний і масовий характер та відбувається з порушенням норм міжнародного гуманітарного права, що підпадає під ознаки злочину проти людяності та злочину геноциду.

Депортація та примусове переміщення характеризується як свавільне втручання у сферу сімейного життя, оскільки спрямоване на знищення ідентичності українських дітей та розірвання сімейних зв'язків.

Порушення державою-агресором міжнародного права та створення штучних перепон для повернення депортованих дітей не дозволяє державі Україна здійснювати їх належний захист та забезпечити возз'єднання розлучених сімей.

Батьки та інші законні представники вимушені шукати альтернативні шляхи повернення депортованих дітей в Україну, що передбачають особисті контакти із органами влади держави-агресора та поїздки на територію Російської Федерації за своїми дітьми. На тлі пропаганди та залякувань з боку держави-агресора, розповсюдження чуток в українському суспільстві батьки мають побоювання, що після повернення в Україну їх можуть звинуватити у колабораційній діяльності.

Деякі історії батьків та інших законних представників депортованих дітей, яких вдалося повернути в Україну, свідчать про те, що вони мають страх бути звинуваченими у колабораційній діяльності лише через сам факт надання згоди на відправлення дітей на оздоровлення до РФ. Насправді, неможливо стверджувати про добровільність згоди на вивезення дітей з урахуванням умов збройного конфлікту, непередбачуваності наслідків та, у низці випадків, погроз з боку окупаційної влади про позбавлення батьківських прав, якщо дитина не поїде на відпочинок.

Незважаючи на відсутність задокументованих фактів кримінального переслідування батьків (інших законних представників) депортованих дітей з боку правоохоронних органів України, побоювання бути названим колаборантом утримують від звернень до органів влади України за допомогою та наданням розголосу.

Побутові уявлення про колабораційну діяльність не мають нічого спільного із підставами притягнення до кримінальної відповідності згідно з Кримінальним кодексом України. Колабораційна діяльність була віднесена до кримінальних правопорушень з 15 березня 2022 року. Вичерпний перелік діянь, що підпадають під ознаки колабораційної діяльності, наведений у ст. 111-1 КК України та характеризується такою формою співпраці із окупаційною владою, що містить ознаки державної зради та надає державі-окупанту переваги у різних сферах.

Проживання в окупації, надання згоди на відправлення дитини на оздоровлення до РФ, вступ у відносини з окупаційною владою з сімейних питань, виїзд на територію Російської Федерації з гуманітарною метою повернення дитини, перебування там певний час та спілкування із російською стороною не утворюють складу колабораційної діяльності.

Притягнення до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність здійснюється на підставі обвинувального вироку виключно у випадках, коли буде встановлено факт вчинення дій за відсутності психологічного та/або фізичного примусу, які підпадають під кваліфікацію ст. 111-1 КК України.

Депортовані діти та їхні батьки (інші законні представники) є жертвами злочинного російського режиму, які потребують допомоги від держави та реабілітації. Діти, які перебували на території РФ, зазнавали руйнівного впливу російської пропаганди, направленої на знищення української ідентичності, боялися, що ніколи не побачать своїх рідних. На державному рівні повинні бути запроваджені програми психологічної підтримки сімей для подолання наслідків отриманої психологічної травми. Сім'ї, які зіткнулися із трагедією депортації, не повинні зазнавати булінгу та стигматизації в суспільстві. Суспільство повинно усвідомлювати, що депортація – це злочин, який вчиняє Російська Федерація, і жодної вини батьків (інших законних представників) у примусовому переміщенні дітей немає.

Проведення роз'яснювальної роботи та донесення до громадян України, особливо на тимчасово окупованих територіях, інформації, що стосується колабораційної діяльності, відсутності провини батьків (інших законних представників) у тому, що їх дітей депортували, дозволить мінімізувати поширення безпідставних побоювань та чуток, які не відповідають дійсності.

Координація державних зусиль та вироблення ефективного механізму повернення депортованих дітей разом із залученням міжнародних організацій та сприянням третіх держав сприятимуть поверненню дітей в Україну.

РЕКОМЕНДАЦІЇ:

- 1. Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України** вжити заходів щодо:
  - **внесення змін** до законодавства України з метою визначення понять «депортація» та «незаконне переміщення»;
  - **вироблення** ефективного механізму повернення депортованих/незаконно переміщених дітей на територію Російської Федерації або в на тимчасово окуповані території із залученням міжнародних організацій та сприянням третіх держав у відповідності до Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни.
- 2. Кабінету Міністрів України** з метою реалізації права дитини на возз'єднання з сім'єю, передбаченого статтями 9 та 10 Конвенції ООН про права дитини:
  - **посилити зусилля** з розшуку дітей, які були депортовані на територію Російської Федерації або незаконно переміщені на тимчасово окуповані території;
  - **Звернутися** до офіційних органів третіх країн за сприянням припинення практики депортації на територію Російської Федерації або незаконного переміщення на тимчасово окуповані території українських дітей.
- 3. Кабінету Міністрів України, місцевим органам державної виконавчої влади та органам місцевого самоврядування:**
  - **активізувати діяльність** щодо сприяння батькам у поверненні дітей, які опинилися на території Російської Федерації або тимчасово окупованих територіях;
  - **запровадити програми** психологічної підтримки дітей та їх сімей для подолання наслідків отриманої психологічної травми дитини та батьків, спричиненої обставинами депортації чи незаконного переміщення дитини;
  - **забезпечити проведення** серед населення інформаційної, роз'яснювальної роботи з питань, що стосуються колабораційної діяльності з метою мінімізації побоювань і чуток серед населення;
  - **активізувати** роз'яснювальну роботу серед батьків щодо алгоритмів дій та вирішення процедурних питань у випадку депортації дитини або її переміщення на територію Російської Федерації чи в межах тимчасово окупованих територій.
- 4. Правоохоронним органам, місцевим органам державної виконавчої влади та органам місцевого самоврядування** сприяти недопущенню в суспільстві стигматизації та проявів булінгу по відношенню до дітей, які зіткнулися із трагедією депортації/незаконного переміщення та їх сімей.

5. Міжнародним організаціям та державам (усім, кого це може стосуватися):

- **посилити зусилля** у сприянні Україні та Російській Федерації у налагодженні обміну інформацією про усіх дітей, які були депортовані на територію Російської Федерації або незаконно переміщені на тимчасово окуповані території, з метою невідкладного сприяння возз'єднанню сімей у відповідності до статей 9 та 10 Конвенції ООН про права дитини;
- **надати** всю необхідну допомогу Україні для пошуку держави-покровительки чи міжнародної організації у відповідності до Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни з метою розшуку, ідентифікації та повернення усіх українських дітей, які депортовані на територію Російської Федерації або незаконно переміщені на тимчасово окуповані території.

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

УКРАЇНЬСКА
ГЕЛЬСІНЬСКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ